

MARTA ANDRUSZKIEWICZ¹

ZNACZENIE WIEDZY O LITERATURZE DLA EDUKACJI PRAWNICZEJ

1. Uwagi wprowadzające

Aspekt językowy prawa stanowi istotną i inspirującą perspektywę badawczą, która od dawna jest dostrzegana przez teoretyków prawa. Badania nad językowym aspektem prawa są uzasadnione oczywistym faktem, iż język jest podstawowym narzędziem praktyki prawniczej. To właśnie w języku definiowana jest systemowa struktura prawa, konceptualizuje się treść norm prawnych, dokonywana jest kwalifikacja prawna regulowanych przez prawo zachowań podmiotów itd.² W najważniejszych obszarach prawa – stanowieniu, stosowaniu, wykładni – język jest tworzywem konstruowania tekstów. Z językowego punktu widzenia teksty formułowane w języku prawnym i prawniczym mogą być analizowane jako reprezentatywne gatunki tekstowe (ustawa, rozporządzenie, orzeczenie, decyzja, umowa itd.). Wiadome jest, iż celem edukacji prawnika powinno być zarówno poznanie prawa dokonywane poprzez zgłębianie jego treści, ale też poznawanie i rekonstruowanie mechanizmów działania, w szczególności metod prawniczego myślenia. Niezbędna do kształtowania tych umiejętności jest znajomość zasad logiki, argumentacji, retoryki, erystyki – źródeł wiedzy o zasadach wnioskowania, argumentacji, uzasadniania czy interpretacji. Istotną rolę w praktyce prawniczej pełni również kompetencja językowa i komunikacyjna. Świadczy o tym fakt, iż w każdej z wymienionych sfer prawa podstawowym narzędziem jest język. W rekwiorytorium prawniczej edukacji powinna znaleźć się także wiedza o języku i wiedza o literaturze. Celem niniejszego

1 Dr, Uniwersytet w Białymstoku.

2 Z. Ziemiński, *Problemy podstawowe prawoznawstwa*, Warszawa 1980, s. 80.

opracowania jest wykazanie, jakie znaczenie i doniosłość praktyczna mogłyby wynikać z włączenia tych dyscyplin do kanonu prawniczego wykształcenia.

Wiedza o literaturze i analiza literacka może być inspirująca dla badacza prawa ze względu na fakt, iż pozwala rozwijać wyobraźnię, wszechstronność, humanistyczną wrażliwość i kreatywność w podejściu do przyswajanych treści. Mogłaby okazać się pomocnym narzędziem w kształtowaniu umiejętności twórczego podejścia do tekstu, interpretacji, źródłem wiedzy z zakresu umiejętności poszukiwania w tekście ukrytych treści. Podobnie kultura języka jako dyscyplina, której przedmiotem badania jest troska o język ujawniająca się we wszelkich sytuacjach komunikatywnych jest zdecydowanie użyteczna w praktyce prawniczej. Dobry prawnik powinien być jednocześnie sprawnym twórcą gatunków tekstów, z którymi nieustannie ma do czynienia w swojej profesji. Przykładem tekstów, w których istotne znaczenie ma umiejętność twórczego podejścia do praktyki językowej, są chociażby uzasadnienia wyroków. Słusznie zauważa Roman Sądej, że pisemne uzasadnienie, które ujawnia sposób rozumowania i argumentację sędziego, a także – na równi z wyrokiem – przesądza o skutkach prawnych rozstrzygnięcia, jest źródłem informacji o zdolności autora do formułowania myśli, prawidłowego rozumowania, a nawet poziomu kwalifikacji sędziowskich³.

O tym, że w prawniczym wykształceniu istotną rolę może pełnić wiedza o literaturze, świadczy rosnące zainteresowanie teoretyków prawa analizami z zakresu literackiej szkoły prawa, określanej mianem nurtu prawo i literatura. W tradycji intelektualnej badań poświęconych związkom prawa i literatury ukształtował się znany podział na dwa kierunki: podejście zewnętrzne – prawo w literaturze (*law in literature*) oraz podejście wewnętrzne – prawo jako literatura (*law as literature*). Poniżej zostanie przedstawiona kwestia ewentualnej użyteczności obu tych kierunków w prawniczej edukacji.

2. Nurt prawo w literaturze

Przedmiotem zainteresowania nurtu prawo w literaturze są występujące w literaturze przedstawienia i wizje szeroko pojętego prawa – alegoryczne, fikcyjne, jak też historyczne. Obiektem badań prowadzonych w nurcie prawo i literatura są dzieła literackie, w których wykorzystywane są przykłady procesów sądowych, instytucji prawnych czy też innych problemów prawnych. Literackie odniesienia przyczyniają się do poznawania różnych aspektów funkcjonowania prawa, propagowania wiedzy o specyfice kultur prawnych, charakterystyce prawa na przestrzeni jego diachronicznego rozwoju. W literaturze występuje wiele odwołań do konstrukcji prawnych,

3 R. Sądej, Wymogi materialne i formalne części motywacyjnej orzeczeń oraz środków odwoławczych w postępowaniu karnym, [w:] D. Kala, E. Kubicka (red.), *Kultura języka polskiego w praktyce prawniczej*, Bydgoszcz 2014, s. 152-153.

które są przedstawiane jako źródła uniwersalnych wzorców moralności, sprawiedliwości, ładu⁴. Określane są przez literaturoznawców motywami czy też wątkami prawniczymi.

Wśród dzieł literackich zawierających wątki i motywy prawnicze zainteresowaniem cieszą się np. tragedie Sofoklesa, dramaty Williama Shakespeare'a, utwory Miquela de Cervantesa, Charlesa Dickensa, Henry'ego Fieldinga, Hermana Melville'a, Fiodora Dostojewskiego, Franza Kafki, Alberta Camusa, Georga Orwella i wielu innych. Współcześnie licznie reprezentowane są tzw. powieści prawnicze czy thriller-y prawnicze, do autorów których należą Herman Wouk, John Grisham, Henning Mankell, James Ellroy, Dennis Lehane, Remigiusz Mróz i inni. Analizowanie zawartych w tych utworach motywów prawniczych w nurcie prawo w literaturze służy poznawaniu przedstawionych w nich różnych wizji prawa, praktyki prawniczej, systemu prawa itd. Wyjątkowo bogatym źródłem odniesień do prawa jest twórczość Williama Shakespeare'a (m. in. *Hamlet*, *Otello*, *Król Lear*, *Kupiec wenecki*). Szczególne miejsce przypada prawu rzymskiemu – dziedziny o kluczowym znaczeniu w wykształceniu prawniczym. Przykładem dzieł, w których prawo rzymskie występuje jako metafora wyidealizowanej wizji prawa „ludzkiego” są utwory Mieczysława Jastruna (*Z pamiętnika byłego więźnia obozów koncentracyjnych*) czy Louisa Aragona (*Prawo rzymskie przestało istnieć*)⁵. Również w *Kupcu weneckim* Shakespeare'a spotykamy konstrukcje prawdopodobnie zaczerpnięte z jurysprudencki rzymskiej.

Należy podkreślić, iż z prawniczego punktu widzenia problemy i wątki prawne przedstawione w literaturze należy raczej traktować jako metaforę, a nie autonomiczny przedmiot badania⁶. Są one nie tyle obrazem rzeczywistych problemów czy konstrukcji prawnych, ile ich literacką licencją⁷. Tak jest na przykład w *Kupcu weneckim* W. Shakespeare'a. W kreowanych w dziele różnych wizjach prawa, jego interpretacji i stosowania zawarte są elementy charakterystyczne dla XVI-wiecznego prawa Wenecji czy konstrukcje nawiązujące do jurysprudencki rzymskiej. Motywy prawnicze zawarte w utworze odsyłają do wielu płaszczyzn interpretacji. Można je rekonstruować w świetle elementów biograficznych autora, specyfiki porządku prawnego Wenecji, regulacji prawnych i zwyczajów dotyczących działalności kupieckiej i lichwiarskiej głównych bohaterów, antynomii systemów religijnych i etycznych itd. Podobnie w dziele Franza Kafki – tytułowy proces nie tyle odzwierciedla rzeczywi-

4 Zob. M. Kuryłowicz, *Symbol prawa ludzkiego. Szkice o prawie rzymskim w utworach Louisa Aragona i Mieczysława Jastruna*, Lublin 2008; *Idem*, *Od totalitaryzmu do humanitaryzmu. Literackie wizje prawa rzymskiego*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2011, z. 11.1, s. 13-37.

5 *Ibidem*.

6 R. A. Posner, *Law&Literature*, Cambridge, Massachusetts, London 2009, s. 21.

7 M. Andruszkiewicz, *Prawo w literaturze (law in literature). O stosowalności literackiej analizy prawa w prawoznawstwie*, [w:] D. Kondratczyk-Przybylska, A. Niewiadomski, E. Walewska (red.), *Język prawny i prawniczy. I Kongres ogólnopolski*, Uniwersytet Warszawski, Międzywydziałowe Koło Naukowe Kultury Języka Prawnego i Prawniczego Uniwersytetu Warszawskiego *Lingua Iuris*, Warszawa 2017, s. 13.

sty problem prawny czy dotyczy realnego procesu sądowego, ile jest metaforą problemów egzystencjalnych, moralnych, społecznych itd., możliwą do odczytania na poziomie wątków prawniczych, jak też filozoficznych czy odwołujących się do mistycyzmu żydowskiego, podkreślanego przez biografów F. Kafki⁸.

James B. White, analizując zalety poznawania literatury, postawił pytanie – czego prawnik może nauczyć się z literatury?⁹ Wśród korzyści wynikających z zastosowania do prawoznawstwa analizy literackiej wymienia się humanizowanie współczesnego prawa. Richard Posner inspiracje zawarte w literaturze określa mianem „uczłowieczania” praktyki prawniczej i poglądów sędziów¹⁰. Literackie przykłady motywów prawniczych mogą stanowić bogate źródło doświadczeń i wzorzec postaw moralnych.

Studiowanie przez prawników tej problematyki miało być sposobem na humanizację i wzbogacenie systemu wartości w zawodach prawniczych i edukacji prawniczej¹¹. Zgłębianie przez prawników dzieł literackich może służyć odkrywaniu w tych literackich wizjach rzeczywistych mechanizmów działania, ludzkich postaw, wzorców, które odzwierciedlają wspólne zarówno dla prawa, jak i literatury kody kulturowe i tradycje¹². Pozwala to na przełamywanie hermetyczności prawniczego świata, języka i środowiska. Ten właśnie cel przyświecał powstawaniu nurtu *prawo i literatura*. Marijane Camilleri podkreśla, że znajomość literatury rozwija w prawnikach empatię poprzez odkrywanie w niej doświadczeń i różnych punktów widzenia poszczególnych postaci¹³. Do zestawu korzyści, które wynikają z humanizowania prawa zalicza się wzbogacanie prawników o zapośredniczone doświadczenia, poznawanie schematów interpretacyjnych, doskonalenie zdolności pisania i czytania, poszerzanie horyzontów emocjonalnych, nabywanie samowiedzy i wiele innych¹⁴. Studiowanie literatury kształtuje praktyczne umiejętności przydatne nie tylko literaturoznawcy. Jak podkreśla Ian Ward, prawnik może się nauczyć z literatury tego, czego nie dadzą mu studia prawnicze¹⁵. Zgłębianie przez prawników dzieł literackich uczy prawników i studentów prawa bycia uważnymi, obdarzonymi wyobraźnią czytelnikami¹⁶. Należy podkreślić, że nie chodzi tutaj o uznawanie literatury za narzędzie poznawania prawa w sensie operacyjnym, ale źródło humanistyczne-

8 *Ibidem*, s. 13.

9 J.B. White, What Can a Lawyer Learn from Literature?, „Harvard Law Review” 2014, t. 102.

10 R. Posner, *Law&Literature...*, op. cit., s. XII.

11 K. Zeidler, *Prawo i literatura: Law and Literature*, [w:] J. Zajądo, K. Zeidler (red.), *Filozofia prawa w pytaniach i odpowiedziach*, Warszawa 2013, s. 335.

12 M. Andruszkiewicz, *Prawo w literaturze...*, op. cit., s. 13.

13 M. Camilleri, *Lessons In Law From Literature: A Look at the Movement and a Peer at Her Jury*, „Catholic University Law Review” 1990, t. 39, s. 591.

14 R. Posner, *Law&Literature...*, op. cit., s. 480 i n.

15 I. Ward, *Law and Literature*, Cambridge 1995, s. 25.

16 R. Posner, *Law&Literature...*, op. cit., s. 546.

go doświadczenia, istotny element kulturowej i moralnej edukacji¹⁷. Spojrzenie na prawo w świetle wybranych dzieł literackich (w wymiarze społecznym, antropologicznym, kulturowym) pozwala analizować jego właściwości na podstawie przynależności do tego samego kręgu kultury i wartości¹⁸.

3. Nurt prawo jako literatura

Wspólną płaszczyzną zarówno prawa, jak i literatury jest estetyka, w tym estetyka prawa. W tej perspektywie przedmiotem badania może być tekst prawny jako obiekt estetyczny, a nawet jako dzieło sztuki czy przedmiot artystycznego kunsztu, stanowiący obiekt przeżycia estetycznego. Znaczące we współczesnej humanistyce koncepcje badań kulturowych pojmują szeroko zarówno zasięg estetyki, jak i teorii literatury. Przekonują, iż narzędzia literaturoznawcze stosowane dotąd do badania tekstów literackich mogą być stosowane do wszelkiego rodzaju wytworów tekstowych funkcjonujących w kulturze i społecznej komunikacji – rozumianych szeroko jako teksty kultury czy obiekty semiotyczne. W ten zakres badań wpisuje się nurt krytycznych studiów nad prawem, do którego należą badania określane jako prawo i literatura. Podejście wewnętrzne (prawo jako literatura) dostarcza narzędzi do analizowania kategorii prawnych, takich jak tekst, sytuacja nadawczo-odbiorcza czy problem interpretacji, Ujęcie to może dotyczyć teoretycznoliterackich analiz właściwości tekstów prawnych badanych przy zastosowaniu narzędzi literaturoznawczych w płaszczyźnie strukturalnej, semantycznej i stylistycznej¹⁹.

Przykładem wykorzystania narzędzi teoretycznoliterackich do badania prawa może być analizowanie tekstów literackich i tekstów prawnych w odniesieniu do ich wspólnych właściwości, takich jak warstwa estetyczna. W literaturoznawstwie funkcja estetyczna jest definiowana poprzez odniesienie do właściwości tekstu, takich jak akcentowanie w wypowiedzi samego znaku. Funkcja estetyczna jest definiowana jako „naddana” organizacja tekstu, przypisywana głównie wypowiedziom poetyckim, które tworzą system wyrażania nadbudowany nad językiem naturalnym²⁰. Jej przejawem jest odpowiednia organizacja tekstu, swoistość użytych sformułowań, co ma służyć wyeksponowaniu w tekście samego komunikatu²¹. Według Romana Jakobsona funkcja estetyczna (poetycka) jest rozumiana jako „projekcja zasady ekwiwalencji z osi wyboru na oś kombinacji”²². Osią wyboru jest – w ujęciu Jakobsona – język, jego warstwa przedtekstowa. Osią kombinacji jest tekst, w którym dokona-

17 M. Andruszkiewicz, *Prawo w literaturze...*, op. cit., s. 14.

18 *Ibidem*, s. 14.

19 *Ibidem*, s. 11.

20 Z. Mitosek, *Strukturalizm*, [w:] Tejze, *Teorie badań literackich, Teorie badań literackich*, Warszawa 1995, s. 220.

21 J. Lalewicz, *Krytyka teorii funkcji mowy Bühlera – Jakobsona*, „Teksty” 1973, nr 6, s. 17.

22 R. Jakobson, *Poetyka w świetle językoznawstwa*, tłum. K. Pomorska, „Pamiętnik Literacki” 1960, z. 2, s. 441.

ny jest układ znaków graficznych i przypisywanych im treści. Jakobsonowska zasada ekwiwalencji rozumiana jako konstytutywny element szeregu poetyckiego – tak jak w innych wypowiedziach pełniących funkcję estetyczną – daje się zastosować do badania struktury tekstu prawnego jako nośnika treści normatywnej. Można dostrzec zbieżność tej koncepcji z zasadą kondensacji i rozczłonkowania norm prawnych w przepisach prawa. Znajduje tu zastosowanie zasada bilateralności znaku sformułowana przez Ferdinanda de Saussure’a, zgodnie z którą znak językowy ma zawsze charakter dwoisty. Można wyróżnić w nim element znaczący i element znaczone. Tak postrzegany tekst prawny jest wielowarstwowym obiektem semiotycznym, co pozwala sądzić, iż do jego analizy mogą okazać się użyteczne nie tylko narzędzia prawoznawcze, ale też teoretycznoliterackie i językoznawcze.

Sami literaturoznawcy podkreślają, że kryterium, na podstawie którego przypisuje się tekstowi funkcję estetyczną, jest nieostre, co świadczyć może o tym, iż występuje ona nie tylko w tekstach literackich²³. Funkcja estetyczna (określana też jako poetycka) – zasadniczo typowa dla tekstów literackich, a zwłaszcza poetyckich – jest dostrzegalna również w tekstach prawnych. Przejawy funkcji estetycznej w postaci wizualnego wrażenia, które tekst wywołuje *prima facie* występują w tekście prawnym na poziomie zewnętrznej struktury określonej regułami jego systematyzowania i redagowania. W tekście poetyckim realizacja funkcji estetycznej wyraża się w tym, iż zewnętrznym wyróżnikiem gatunku tekstu jest wersyfikacja, organizacja tekstu swoista dla mowy związanej – jak określiliby to Jakobson. W języku prawnym jej odpowiednikiem jest uporządkowanie tekstu w jednostki redakcyjne, ustalona systematyzacja i organizacja tworzywa tekstowego, określona regułami techniki prawodawczej. W języku prawnym przejawem „naddanej”, specjalnej organizacji tekstu jest wyodrębnianie w poszczególnych częściach tekstu aktów normatywnych jednostek systematyzacyjnych i redakcyjnych, oznaczanie ich za pomocą specjalnych symboli (artykułów, ustępów, punktów itd.). W tekstach formułowanych w języku prawniczym również przyjęte są ustalone składniki i wzorce estetyczne. Należą do nich wzory pism, obejmujące schemat struktury tekstu (pozwu, umowy, testamentu). Poszczególne rodzaje wypowiedzi wyposażone są w konwencjonalne elementy graficzne, jak np. godło państwa na tekście orzeczenia czy aktu notarialnego. W poszczególnych rodzajach tekstów występują spetryfikowane formuły słowne. Podobnie jak w innych tekstach, które pełnią funkcję estetyczną, występuje tu specyficzna organizacja graficzna (paralelna do wersyfikacji w wypowiedziach poetyckich) i środki stylistyczne wyróżniające ten rodzaj wypowiedzi. Oczywiście nadrzędnym celem stosowania takich zabiegów nie jest wywoływanie określonych efektów na poziomie estetycznym tekstu. Podobnie jak nadawcy tekstu prawnego nie przyświeca cel stworzenia tekstu o szczególnych walorach stylistyczno-estetycz-

23 H. Markiewicz, *Główne problemy wiedzy o literaturze*, Warszawa 1975, s. 59.

nych, lecz osiągnięcie jasności i komunikatywności wywodu (czasem kosztem stylistycznych właściwości)²⁴. Jednak organizacja formalna struktury tekstu prawnego może służyć jego wizualnej i estetycznej identyfikacji na tle innych gatunków tekstu.

Dodatkowo, w tekście prawnym estetyczne uporządkowanie według przyjętych zasad harmonii sprzyja percepcji, a nawet może być czynnikiem, który stymuluje sposób odbioru treści. W zasadach należytej legislacji zawarte są wymogi dotyczące pożądaných właściwości języka tekstu prawnego – prawo powinno być jasne, spójne, poprawne językowo i logicznie. Wymagana jasność, określoność przepisów prawa jest uzasadniona pewnością, bezpieczeństwem, przewidywalnością regulacji prawnych. Wymienione kategorie formalne, estetyczne nie są neutralne aksjologicznie. Estetyka tekstu może służyć – poza oczywistą harmonią, przejrzystością – realizacji celów etycznych. Związki estetyki i wartościowania w prawie, tak jak sfery *ius* i *ars*, są dostrzegalne na wielu płaszczyznach. Przykładem jest sam proces tworzenia prawa, który od strony językowej może być postrzegany jako sztuka, czy też tekst prawny traktowany jako artefakt estetyczny, będący efektem ustalonych, konwencjonalnie przyjętych reguł konstruowania.

Istotne znaczenie ma poziom estetyczny, rozumiany jako swoista tylko dla tego rodzaju tekstu organizacja struktury, w tym także jej przedstawienie graficzne. Właśnie ta specyficzna organizacja tekstu, uporządkowanie treści merytorycznej w jednostki redakcyjne i systematyzacyjne aktu normatywnego czy przyjęta konwencja strukturalno-stylistyczna tekstowego produktu stosowania prawa jest dla odbiorcy (nawet niezaznajomionego z techniką legislacyjną czy zasadami praktyki prawniczej) czytelnym komunikatem wskazującym, z jakiego rodzaju tekstem ma do czynienia. Właściwości estetyczne mają wywoływać wrażenie harmonii, uporządkowania, stymulują tym samym percepcję tekstu odbieranego jako spójny, przemyślany i tworzony zgodnie z zasadami racjonalności komunikat. Sprzyjać to może odbieraniu prawa jako wytworu praktyki zorientowanej na wywoływanie poczucia bezpieczeństwa adresatów i ich zaufania do prawodawcy.

Zarówno w działalności prawotwórczej, jak i w płaszczyźnie stosowania, sferze praktyki prawniczej powstają określone gatunki tekstowe. Teksty aktów normatywnych i produkty finalne stosowania prawa, np. orzeczenia sądowe, decyzje administracyjne, uzasadnienia stanowią specyficzny rodzaj twórczości językowej, w którym realizowane są określone schematy tekstologiczne, strukturalne i stylistyczne. Rolą zarówno prawników, jak i twórców literatury jest dostarczanie wysokich wzorców umiejętności językowych i komunikacyjnych. Przystawianie zasad analizy lite-

24 S. Wronkowska, O cechach języka tekstów prawnych, [w:] *Język polskiej legislacji, czyli zrozumiałość przekazu a stosowanie prawa*. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Kultury i Środków Przekazu oraz Komisję Ustawodawczą Senatu RP, Warszawa 2007, s. 19.

ratury służy kształtowaniu umiejętności językowych i rozwija warsztat retoryczny²⁵. Należy zatem podkreślić znaczenie w dydaktyce nie tylko znajomości literatury, ale też dziedziny językoznawstwa normatywnego, jaką jest kultura języka.

4. Rola kultury języka

Zawód prawnika należy do tych rodzajów praktyki, w których kompetencja językowa i kompetencja komunikacyjna pełnią ważną rolę. W każdej ze sfer praktyki prawniczej występuje potrzeba formułowania określonego rodzaju tekstów językowych. W stosowaniu prawa są to głównie pisemne formy wypowiedzi – orzeczenia, decyzje, uzasadnienia, pisma procesowe itp. Nierzadko prawnicy występują też jako mówcy – podczas wypełniania ról procesowych. Dobry prawnik to nie tylko ten, kto zna prawo, ale ma także wysoki poziom warsztatu językowego. Potrzebna jest do tego odpowiednia kompetencja językowa, bogaty zasób słownictwa, odpowiednia emisja głosu, dykcja, właściwe operowanie prozodią. Równie ważne są umiejętności z zakresu argumentacji, retoryki i erystyki. W swojej praktyce zawodowej prawnik występuje zarówno jako twórca różnego rodzaju tekstów, jak również jako mówca i negocjator. Nie mniej istotne są zatem umiejętności prawnika w zakresie używania języka mówionego. Względy specyfiki zawodu, ale też społeczne oczekiwania tworzą wysokie wymagania kierowane do prawnika jako mówcy²⁶. Uczestniczenie w rozprawie sądowej wymusza dostosowanie się do wymogów wypowiedzi oficjalnej, poddanej zarówno konwencjonalnym regułom prawnym – normom prawa procesowego, zasadom logiki i prawidłowej argumentacji, jak i wskazaniom normy językowej. Niezbędne do zrealizowania tych zasad są wiedza o zasadach poprawności językowej, wysoki poziom sprawności językowej oraz estetyki wypowiedzi. Do kształtowania umiejętności prawidłowego i skutecznego posługiwania się językiem niezbędne jest uświadomienie, że język tworzą nie tylko znaki językowe i towarzyszące im desygnaty. Składa się on zarówno ze znaków werbalnych, jak i znaków niewerbalnych, do których należy wygląd, gestykulacja, mowa ciała, mimika. Język jako narzędzie porozumiewania i komunikacji jest również w dużym stopniu konstytuowany przez znaki pozawerbalne, takie jak akcent, intonacja, iloczasy, prozodia itp.

W kanonie wykształcenia prawniczego nie ma jednak ani stosownych kursów, ani narzędzi służących kształtowaniu tych umiejętności – tak jak to ma miejsce w przygotowaniu do innych zawodów, w których język jest narzędziem pracy (np. aktorów uczą się wymowy scenicznej, a kaznodziejów homiletyki). Oczywiście nie można wymienionych profesji zrównać pod względem rangi, jaką pełni w nich

25 M. Camilleri, *Lessons In Law From Literature...*, op. cit., s. 594.

26 J. Panasiuk, *Anatomia mówienia*, „Na Wokandzie. Kwartalnik Ministerstwa Sprawiedliwości” 2013, nr 4, s. 28.

słowo, jednak niezaprzecalnie w zawodzie prawnika duże znaczenie ma kultura słowa, odpowiedzialność i rozważa w używaniu języka, oględność, takt i umiar. Świadczą o tym chociażby wymogi dotyczące kultury języka tak właśnie sformułowane w zasadach etyki adwokackiej²⁷. Tymczasem, jak stwierdził Wyższy Sąd Dyscyplinarny Adwokatury (14.06.2008), „troska o kulturę języka nie jest tylko anachronicznym ornamentem. Wymaganie elementarnej kultury słowa nie jest wszak ani bizantyjską etykietą, ani wyrazem jakiegokolwiek konformizmu. Jest troską o poziom kultury członków korporacji, których zachowanie winno cechować się nawet wyższymi standardami kultury niż przeciętne i wzmacniać przez to godność zawodu, który ma historyczne tradycje budujące zaufanie do jego członków”²⁸.

Sprawne posługiwanie się regułami gramatycznymi języka, poprawność i sprawność językowa, wrażliwość stylistyczna, jak również znajomość zasad estetyki i etyki słowa są bardzo przydatnymi umiejętnościami wzbogacającymi merytoryczny i praktyczny warsztat prawnika. Jak pokazują doświadczenia dydaktyczne, w modelu kształcenia prawniczego może być użyteczna nie tylko literatura, lecz także kultura języka. Przykładem włączenia tej dyscypliny do edukacji prawniczej są prowadzone na niektórych wydziałach prawa przedmioty dotyczące kultury języka polskiego w tekstach prawnych i prawniczych. Potwierdzają one zainteresowanie zagadnieniami językowymi i potrzebę ich zgłębiania. Studenci prawa postrzegają doskonale kulturę języka jako skuteczne narzędzie w przyszłej pracy prawnika praktyka jako twórcy tekstów – orzeczeń, uzasadnień, glos, mówcy, autora wystąpień głoszonych podczas procesu itd. Warto wspomnieć, że nurt literackiej szkoły prawa jest od dawna doceniany w anglosaskim prawoznawstwie i modelu kształcenia prawniczego, a wiele szkół prawa oferuje kursy, wykłady, seminaria poświęcone tej problematyce. Przykładem są amerykańskie uczelnie kształcące prawników, w których ukończenie kursu *law and literature* w licznych American Bar Associations jest aprobowane w procedurze uzyskania przez prawników profesjonalistów CLE credits²⁹. Również w tradycji i kulturze prawa kontynentalnego jest zakorzeniony standard prawnika jako nie tylko profesjonalisty w danej dziedzinie praktyki, ale zaznajomionego z literaturą humanisty i erudyty³⁰. W wielu krajach europejskich rozwija się zainteresowanie tym nurtem i włączany jest w ścieżkę edukacji na uczelniach prawniczych. Należy mieć nadzieję, że znajdzie on swoje miejsce na polskich wydziałach prawa.

27 Zob. zasady wypowiedzi adwokata § 17 uchwały NRA nr 2/XVIII/98 – Zbiór Zasad Etyki Adwokackiej i Godności Zawodu (Kodeks Etyki Adwokackiej).

28 Wyrok WSD z 14.06.2008 r., WSD 14/08.

29 J. Gaakeer, *Law and Literature*, [w:] *IVR Encyclopedia of Jurisprudence, Legal Theory and Philosophy of Law*, <http://ivr-enc.info>.

30 M. Andruszkiewicz, K. Zeidler, *Hasło: Prawo i literatura*, [w:] A. Bator, J. Zajadło, M. Zirk-Sadowski (red.), *Wielka Encyklopedia Prawa. Tom VII Teoria i filozofia prawa, Fundacja Ubi societas ibi ius, Warszawa 2016*, s. 334-339.

5. Konkluzja

Wiedza o języku i literaturze może być dla prawnika pomocnym narzędziem w kształtowaniu umiejętności twórczego podejścia do tekstu, interpretacji. Pozwala kształtować sprawności interpretacyjne i umiejętność krytycznej analizy zjawisk i postaw społecznych. Znajomość specyfiki poszczególnych gatunków tekstu, zabiegów formalnych stosowanych podczas tworzenia tekstów zdecydowanie wzbogaca warsztat prawnika jako twórcy wypowiedzi formułowanych w formie pisanej i mówionej. Poznawanie literatury umożliwia szerszy i krytyczny ogląd rzeczywistości. Może być użyteczne przy przeprowadzaniu analiz stanów faktycznych, wyciągania wniosków, prawidłowego rozumowania. W samym prawie jest wiele odniesień do metod językowych, normy językowej i innych sfer badania języka i literatury. Przykładem są chociażby wymogi techniki prawodawczej dotyczące praktyki tworzenia prawa, w których znajdujemy regułę nakazu używania poprawnych form językowych, formułowania przepisów zgodnie z regułami ogólnymi gramatyki języka powszechnego itd. Z kolei w sferze stosowania prawa podczas procesu sądowego prawnik dokonuje rekonstrukcji stanu faktycznego, podczas której posługuje się elementami fabularnymi, jak czas, miejsce, osoby zdarzenia.

Typowy dla sfery prawa językowy obraz świata jest zdeterminowany nie tylko przez obecność, ale swoisty autorytet języka. Zarówno w prawie, jak i literaturze język stanowi konstytuujący składnik, a jego specyfika świadczy o odrębności tych sfer. Prawników wyróżnia spośród innych profesji między innymi przynależność do specyficznej wspólnoty dyskursywnej. Wspólnota ta posługuje się odrębnym kodem semiotycznym, którego nośnikiem jest język prawny i prawniczy. Wiedza o jego specyfice powinna być elementem wykształcenia każdego prawnika³¹. Uświadomienie tego faktu mogłoby wpłynąć na zmiany w modelu kształcenia prawników, czy choćby krytyczne przyjrzenie się jego specyfice. Wykorzystywanie metod analizy literackiej może stanowić nie tyle wierne źródło poznawania prawa, co istotny element kulturowej i moralnej edukacji.

31 Można zauważyć, że nie tylko te umiejętności nie są wystarczająco akcentowane w zakładanej wizji wykształconego prawnika – brakuje w niej także teorii negocjacji, retoryki, erystyki itd.